

Globalizácia ako problém transformácie kapitalizmu

Ladislav Hohoš

The author builds on Marx's labour theory of value, which is valid within the scope of political economy. He offers five possible scenarios of globalization. Currently there are more forms of personification of capital than Marx could have known and the global crisis can generate new, non-traditional forms (I. Meszaros). What is essential is that negation of the labour theory of value can be achieved exclusively through a radical socialist transformation. If our terrestrial civilization is to survive, it has to get rid of the fiction of non-sustainable economic growth and to set sustainable parameters of a new paradigm of civilization, which does not have to be, and will probably not be called "socialism", it may e.g be called global justice. Unlike capitalism's apologists, we do not consider it an eternal or unchanging social structure perfectly suited to human nature; nor was feudalism, which was based on hereditary privileges - the proposition that the sovereign's power comes from God was refuted by the Enlightenmenters less than three centuries ago; they supposed that the visible hand of the monarch would be replaced by the invisible hand of the market. Yet, even this "certainty" does not hold absolutely.

Je evidentné, najmä po prevratoch z konca 80. rokov, keď sa odstránili posledné bariéry, že globalizácia reprezentuje hlavný megatrend svetovej civilizácie na počiatku druhého milénia: zdá sa, akoby absentovali akékoľvek zábrany vo vzťahu k nastoleniu globálneho kapitalizmu v horizonte najbližšieho štvrtstoročia, uvedené sa však netýka protirečení, ktoré sú imanentné samému procesu jeho rozširovania.¹ Globalizácia, ktorej zásadným prejavom je rozširovanie svetového trhu, je spätá s jednotlivými fázami priemyselnej revolúcie, ale aj politickými peripetiami od polovice 19. storočia (chronologicky a tematicky zodpovedá Marxovmu a Engelsovmu *Manifestu*). *Globálny kapitalizmus* ako jednotný svetový systém riadený triedou globálnych kapitalistov (formulácia J. Harrisa) funguje podľa imanentných zákonov fungovania kapitalistického systému, takže prospech z globalizácie nebude globálny, ba čo viac, bude sa prehlbovať pauperizácia a marginalizácia celých regiónov až svetadielov, ako aj väčšiny svetovej populácie.²

Dôkaz, že kapitalizmus má v sebe zabudované imanentné deštruktívne mechanizmy, t. j. že sa deštruuje práve tým, že úspešne funguje a napokon sa rozšíri v celosvetovom meradle, predložil K. Marx. Často sa spochybňuje jeho pracovná teória hodnoty. Podľa Marxa

¹ Všeobecná kríza kapitalizmu sa časovo prelína s pádom tzv. komunizmu v 90. rokoch, keď sa výrazne presadzoval „kryptoekonomizmus ako neoliberalná ideológia globalizmu“.

Pozri HOHOŠ, L.: Relevantnosť marxistického prístupu ku globalizácii. In: *Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta*. Zborník materiálov z 3. slovenského filozofického kongresu. Bratislava 2006, s. 120.

² Podľa J. Harrisa, ktorý vychádza z marxistickej metodológie, globálny kapitalizmus reprezentuje jednotný svetový systém, riadený triedou nadnárodných kapitalistov. Uvedená definícia vychádza z toho, že globalizácia zmenila priebeh ekonomickej súťaže, pretože medzinárodné monopoly sa prestali viazať na jednu partikulárnu národnú identitu, na špecifické národné hospodárstvo alebo občianstvo. Tým spochybnil populárny argument, že americký imperializmus využíva svoju dominanciu, aby nanútil neoliberalný model zvyšku sveta. Vojny medzi národnými imperialistami sa síce nedajú celkom vylúčiť, ale v ére informačného kapitalizmu sa formujú nové globálne vzťahy, ktoré zahrnujú podobu nadnárodnej súťaže, nadvládne inštitúcie a univerzalizáciu kapitalistickej kultúry. Toto sa nedeje ako projekt americkej hegemonie, ale ako spoločná agenda triedy nadnárodných kapitalistov. Pritom sa zásadne mení povaha globálnych akciových trhov, slúžiacich ako nástroj na nadnárodné investície a špekulácie.

HARRIS, J.: *The Dialectics of Globalization. Economic and Political Conflict in a Transnational World*. Cambridge 2006.

„anatómiu občianskej spoločnosti treba hľadať v politickej ekonómii“³; takže východiskom napredovania spoločnosti je výroba. Ide o to, ako kapitalistická spoločnosť vytvára materiálne podmienky svojej vlastnej reprodukcie prostredníctvom deľby práce a výroby úžitkových hodnôt. Klasická ekonómia sa zaoberá alokáciou zdrojov, ktoré sú limitované tým, že sa spotrebúvajú, od jednoduchej formy (ponuka, dopyt, cena) až po sofistikované neoklasické modely rovnováhy, kým Marx vytvoril *politickú ekonómiu*, ktorá opisuje kapitalistický spôsob výroby, organizáciu vlastníctva, kontrolu práce a výrobkov. Uvedené Marx označil za tovarovú výrobu, v dôsledku čoho sa výmenná hodnota tovarov stáva primárnou a oddelila sa od ich úžitkovej hodnoty. (Prirodzene, utvorené hodnoty ktoré sú voľne dostupné a nevymieňajú sa na trhu, nemajú výmennú hodnotu – slnečné svetlo, vzduch, voľný priestor, voľne rastúce plody, výroba pre osobnú spotrebu). Tovary sa vymieňajú na základe ich hodnoty, ktorú určuje spoločensky nevyhnutný čas na ich výrobu. Ďalej zdôvodnil, že ten, kto nevlastní výrobné prostriedky, musí na trhu predávať svoju pracovnú silu, tým nevyhnutne vo vzťahu k personifikovanému kapitálu vystupuje ako námezdné pracujúci. Marx podal dôkaz o všeobecnej kríze kapitalizmu, ktorá je dôsledkom jeho „úspechu“ t.j. jeho imanentnej dynamiky napredovania v globálnom meradle. Ďalej Marx zdôvodnil zánik funkcie peňazí ako univerzálneho ekvivalentu výmeny⁴ a predpovedal beztriednu spoločnosť, ktorú by sme v súčasnosti mohli charakterizovať ako spoločnosť globálnej spravodlivosti v zmysle prekonania extrémnej globálnej nerovnosti.⁵ Pokiaľ ide o zánik peňazí, Engelsovo vysvetlenie Marxovho názoru v diele *Anti-Dühring*, že spoločnosť bude vyjadrovať množstvo práce vložené do výrobku bezprostredne, t.j. časom, nie tretím výrobkom – peniazmi⁶, bolo ahistoricky dezinterpretované známou nivelizáciou finančných nástrojov riadenia hospodárstva napriek tomu, že podľa Marxa v „nižšej fáze“ (socializme) na to neboli vytvorené podmienky⁷.

Marx síce nemohol predvídať evolúciu postkapitalizmu, jeho pracovná teória hodnoty naozaj nemusí plne zodpovedať novému sofistikovanému spôsobu tvorby bohatstva *tretej vlny*. Tým sa však nič nemení na platnosti pracovnej teórie hodnoty v rámci *politckej ekonómie* t. j. ohľadom charakteristiky systému spoločenských vzťahov, vlastných kapitalistickému spôsobu výroby. Napokon, práve neoklasická teória v zmenených podmienkach finančnej systémovej krízy totálne zlyhala, lebo finančný trh nie je schopný zabezpečiť efektívnu alokáciu zdrojov. O procese akumulácie kapitálu Marx napísal: „*Monopol kapitálu sa stáva okovami výrobného spôsobu, ktorý rozkvitol spolu s ním a pod jeho vládou. Centralizácia výrobných prostriedkov a zospoločenšenie práce dosahuje bod, keď sa stávajú nezlučiteľnými so svojím kapitalistickým obalom. Obal praská. Odbíja posledná hodina kapitalistického súkromného vlastníctva. Vyvlastňovatelia sú vyvlastňovaní. Kapitalistický spôsob privlastňovania, ktorý vyplýva z kapitalistického výrobného spôsobu, teda aj kapitalistické súkromné vlastníctvo je prvou negáciou individuálneho súkromného*

³ MARX, K.: Ku kritike politickej ekonómie. Predslov. In: MARX, K. - ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*, 2. zv., Bratislava 1977, s. 436.

⁴ Napríklad historik, podľa ktorého Marxova povest' v súčasnosti poklesla na minimum, píše o inflácii, nielen peňazí, ale ešte viac akcií a ostatných finančných nástrojov, pretože narastá abstraktný charakter peňazí. „Koniec novoveku znamená koniec éry peňazí - aspoň v tom zmysle, ako ich poznali naši predkovia.“ Pozri J.Lukacs: *Na konci věku*. Praha 2009, s. 22-23.

⁵ Podstatným príspevkom k problematike globálnej nerovnosti je dvoj- resp. trojdimenzionálna teória spravodlivosti ktorá okrem distribúcie a akceptácie obsahuje aj dimenziu politickú. Tým N.Fraser namieta proti najrozšírenejšej, tzv. pluralistickej verzii multikulturalizmu, ktorá je založená na jednostrannom chápaní odlišnosti ako pozitívnej a výlučne kultúrnej. Tejto verzii vyčíta oddelenie otázok odlišnosti od materiálnych nerovností, od rozdielných mocenských pozícií jednotlivých skupín a od systematických vzťahov nadvlády a podriadenia. Pozri N.Fraser: *Rozvíjení radikální imaginace*. Praha 2007, s. 31,53,159.

⁶ Pozri ENGELS, F.: *Prevat pána Eugena Dühringa vo vede*. In: MARX, K. - ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*, 4. zv., Bratislava 1978, s. 326-329.

⁷ Pozri Marx, K.: *Poznámky k programu nemeckej robotníckej strany*. Ibidem, s. 18-19.

vlastníctva, založeného na vlastnej práci. Ale kapitalistická výroba s nevyhnutnosťou prírodného procesu plodí svoju vlastnú negáciu. Je to negácia negácie. Tá neobnovuje súkromné vlastníctvo, ale práve individuálne vlastníctvo na základe vymožeností kapitalistickej éry: kooperácie a spoločnej držby pôdy i výrobných prostriedkov vyrobených samou prácou.“⁸ Marx sa neuchyľoval k moralizmu, proces evolúcie kapitalizmu dosiaľ kontinuálne funguje, pokiaľ ide o centralizáciu výrobných prostriedkov a zospoločenšenie práce, pričom sa prehľbuje nerovnomerná distribúcia pozitívnych a negatívnych externalít vzhľadom na vlastníctvo týchto prostriedkov – zisky boli sprivatizované a straty zospoločenšené.⁹ Zásadný problém postkapitalistickej globalizovanej spoločnosti je v tom, ako zabezpečiť právo na minimálnu ľudskú dôstojnosť, a teda prežitie zmysluplného života ostrakizovaným, ktorí sa rozhodne nie iba vlastnou vinou ocitli mimo rámca autarkiou presadzovanej všeobecnej pracovnej povinnosti alebo sa, jednoducho, nemali vôbec narodiť.

Nestačí iba formálne vymedziť rozsah negatívnej slobody v rámci normatívneho liberalizmu, kým sa nebudú riešiť objektívne spoločenské podmienky, aby si jednotlivec nárokované slobody mohol reálne uplatňovať. Marx na jednej strane nepochyboval o tom, že individuálna sloboda je podmienkou slobodnej spoločnosti, na druhej strane však základné (politické) slobody, ktoré zaručuje buržoázny liberalizmus, nepovažoval za dostatočnú záruku pozitívnej slobody ako takej. Mladý Marx v práci *K židovskej otázke* (1843) rozlišoval medzi politickou a ľudskou emancipáciou: diskrepancia medzi občianskou /buržoáznu/ spoločnosťou, založenou na súkromnom vlastníctve (t. j. na egoizme a individualizme), v ktorej vedie človek svoj skutočný život, a štátom, ktorý stelesňuje podstatu človeka, pospolitost', iba iluzórne a človek v ňom má iba zdanlivú existenciu, má za následok oddelenie občana (t. j. človeka ako člena spoločnosti) od občana štátu (t. j. od človeka ako občana štátu). Marx analyzoval Deklaráciu práv človeka a občana (1791), aby ukázal, že ľudské práva (t. j. práva človeka ako člena meštiackej spoločnosti) sa zásadne odlišujú od práv štátneho občana („citoyen“). Konštatoval, že ľudské práva na rozdiel od občianskych práv nie sú nič iné ako práva sebeckého človeka, oddeleného od pospolitosti; ide o špecifické práva členov buržoáznej spoločnosti, založenej na súkromnom vlastníctve, v ktorej vládne egoizmus.¹⁰ To sa vzťahuje aj na ľudské práva uvedené v najradikálnejšej revolučnej ústave z roku 1793: rovnosť, voľnosť, bezpečnosť, súkromné vlastníctvo. Voľnosť nie je nič iné než právo priznané každému individuu, aby v medziach zákonov konalo vo svojom súkromnom záujme. Vlastnícke právo je dôsledkom takto chápanej voľnosti; rovnosť je právo priznávané každému, aby užíval voľnosť a súkromné vlastníctvo; bezpečnosť je zárukou, ktorú poskytuje štát vo vzťahu k týmto právam.¹¹ „Ani jedno z tzv. ľudských práv teda nevybočuje z rámca egoistického človeka, človeka ako člena občianskej spoločnosti, t. j. človeka ako individua, ktoré sa uzavrelo do seba, obmedzilo sa na svoj súkromný záujem a svoju súkromnú ľubovôľu, a ktoré sa odlúčilo od pospolitosti.“¹² Ak sa Marxovi pripisuje, že paušálne odmietal koncept základných ľudských práv, tento argument neobstojí, lebo to, čo odmietal, bola určitá úroveň

⁸ MARX, K.: *Kapitál*. 1. zv., Bratislava 1979, s. 768

⁹ Odhadom 6 % svetovej populácie ovláda 58 % svetového majetku, v USA 1 % obyvateľov ovláda 95 % domáceho majetku. Za „vládcov sveta“ možno považovať 225 najbohatších dolárových miliardárov, najmä z USA, ktorí vlastnia osobný majetok rovnajúci sa polovici ročných príjmov celej populácie planéty. Moc „neviditeľne vládnučích“ kapitalistov upevňuje početnejšia trieda pomáhačov a lokajov (propagandistov, kňazov, vedcov, príslušníkov „kultúrneho frontu“, šéfov justície, polície, armády vrátane odborárskych predákov), títo aj so svojimi rodinami predstavujú asi 12 % svetovej populácie. Príjmy z vlastníctva sú nadmerné vo vzťahu k príjmom z práce: napr. v Európskej únii bol v polovici 80. rokov podiel miezd a odmien za prácu len 57 %, po roku 2000 klesol až na 51 %. Pozri NEVARIL, F.: Nemocný kapitalizmus. *Britské listy* 21. 9. 2009.

¹⁰ „Predovšetkým konštatujeme fakt, že tzv. **ľudské práva** ... nie sú nič iné než práva člena občianskej spoločnosti, t. j. práva egoistického človeka, človeka oddeleného od ľudskej podstaty a od pospolitosti.“

MARX, K. – ENGELS, B.: *Spisy I*. Praha 1957.

¹¹ Ibidem, s. 387 – 388.

¹² Ibidem, s. 389.

týchto práv v rámci buržoáznej spoločnosti (daných spoločenskou zmluvou), preto mala v budúcnosti politickú emancipáciu nahradiť všeobecne ľudská emancipácia. Ide o to, čo H. Marcuse na pokročilejšej úrovni industriálnej spoločnosti charakterizoval ako *znemožnenie zmeny, inštrumentálne bytie, represívna tolerancia*.

Jeden z prvých analytikov procesu globalizácie Z. Bauman rozlišuje medzi „negatívnou“ a „pozitívnou“ globalizáciou. Pod negatívnou globalizáciou rozumie globalizáciu všetkých takých síl, ktoré sa špecializujú na navštevovanie dier do hraníc všetkých miestnych inštitúcií – je to globalizácia kapitálu, financií, obchodu, informácií, terorizmu, obchodu s drogami či mafií. S touto negatívnou globalizáciou však nedokáže držať krok pozitívna globalizácia, čiže globalizácia právnych, politických a súdnych inštitúcií, ktorá by dokázala udržať na uzde sily, ktoré sa usadzujú v globálnom priestore.¹³ Predkladáme možné scenáre globalizácie (vejár možností má 5 alternatív):

- varovný scenár predpokladá deštrukciu, napr. atómovú vojnu alebo totálny kolaps životného prostredia, alternatívou úplného zničenia ľudstva je v tom „lepšom“ prípade zničenie dosiahnutej úrovne civilizácie ako návrat k barbarstvu;
- čiastočne optimistický scenár (politici majú sklon neriešiť, ale posúvať problémy v čase); môže dôjsť k úspechu dočasnej konsolidácie, takže transnacionálna globalizácia by pokračovala po nejaký čas na báze normatívneho liberalizmu, pokiaľ by neriešenie potreby kvalitatívnych zmien nevyvolalo ďalšiu krízu;
- nepriaznivý zvrät by mohol vyvolať nástup nejakej formy protofašizmu, a teda diktatúry prípadne s možným ekologicko-ideologickým krytím, nové technológie umožňujú totálnu kontrolu nad jednotlivcom, vyriešil by sa tým problém ovládania prebytočnej populácie na globálnej úrovni;
- exploratívny čiže optimistický scenár: došlo by k určitým reguláciám ekonomiky a najmä finančných trhov, vytvorenie nových inštitúcií tvorby bohatstva – ak však majú mať nádej na úspech, tak len na transnacionálnej úrovni;
- scenár vzdialený v čase: cieľová (normatívna) prognóza dosiahnutia nového kvalitatívneho stavu spoločnosti a civilizácie a to tak na úrovni ľudskej spoločnosti (vyššia úroveň socializácie), ako aj na úrovni ľudského druhu (problém transhumanizmu).

Prechod kapitalizmu od práce k spotrebe o generáciu pred Baumanom kriticky reflektoval práve marxista H. Marcuse, ktorému sa neoprávnene pripisuje v kontexte búrlivého konca 60. rokov hypotéza tzv. tretej cesty, o čo mu asi nikdy nešlo (napríklad, štát blahobytu považoval za nepodareného kríženca medzi organizovaným kapitalizmom a socializmom). Postrehol, že v rozvinutej industriálnej spoločnosti prevláda pohodlná bezkonfliktná demokratická nesloboda, ktorá je znakom technického pokroku; v dôsledku oslobodenie od nedostatku strácajú svoj minulý obsah slobody, ktoré sa vzťahovali na nižší stupeň produktivity, a to nielen v autoritatívnom, ale aj v neautoritatívnom systéme: niet totiž dôvodu, prečo by sa mali výroba a rozdeľovanie statkov, resp. služieb rozvíjať prostredníctvom konkurencie medzi individuálnymi slobodami. V rozvinutej industriálnej spoločnosti sa teda vedecké ovládanie prírody využíva na vedecké porobenie človeka. Napríklad politická a ekonomická sloboda (v raných štádiách industriálnej spoločnosti boli kritickými ideami) strácajú svoj minulý obsah a racionalitu. Marcuse v čase, keď doznievala povojnová konjunktúra, požadoval nové spôsoby realizácie ekonomických, politických a duchovných slobôd: ekonomickú slobodu v zmysle oslobodenia od ekonómie ako nevyhnutnosti zarábať na živobytie či bojovať o existenciu; oslobodenie od politiky ako nástroja efektívnej kontroly, čomu slúži tzv. represívna tolerancia (represívne potreby prevládajú, lebo dominantným záujmom spoločnosti

¹³

BAUMAN, Z.: Ísť dopredu, brodiť sa snehom. In: *Sme* (denník), Fórum 31. 1. 2009.

je represia); obnovu individuálneho myslenia proti masovej komunikácii a indoktrinácii prostredníctvom verejnej mienky.¹⁴

Úvahy o autenticknej seberealizácii človeka chcel Marx potvrdiť prostredníctvom politickej ekonómie, čo platí aj naopak: jeho politická ekonómia vyúsťuje do filozofickej antropológie. Ekonomické správanie aktérov nie je striktné deterministické, pretože sa mení v čase na základe zmeny relevantných okolností, tým sa vznikajú nové očakávania, ktoré nie sú identické s minulými očakávaniami a nemusia byť vždy predvídateľné: mení sa (nondiskurzívne) spoločné poznanie, a tým aj konanie ľudí. Beck si uvedomuje, že dnes sa sociálna rovnosť stala celosvetovým očakávaním a zvyšujúce sa nerovnosti už nemožno obhajovať ako božiu vôľu ani schovávať za múry národných štátov. Čím viac rovnostárskych noriem sa po svete rozšíri, čím dôraznejšie Západ razí ľudské práva, tým je zjavnejšie, že zatváranie očí pred globálnou chudobou stráca akúkoľvek legitimitu.¹⁵ Podľa I. Mészárosa: „Akokoľvek vysoké očakávania sa spájajú s terajším procesom globalizácie, v sociálnom svete sa žiadna univerzalita nezaobíde bez bytostnej rovnosti. Kapitálový systém je teda vo všetkých svojich historicky známych alebo mysliteľných formách úplne nezlučiteľný dokonca i so svojimi vlastnými – polovičatými a oklieštenými – projekciami globalizujúcej sa univerzality.“¹⁶ Alternatívu kapitálovému spôsobu riadenia spoločenskej reprodukcie si nemožno predstaviť bez „medzinárodnej solidarity orientovanej na utvorenie systému fundamentálnej rovnosti“¹⁷. Tým sa potvrdzuje zásadný význam Marxovej pracovnej teórie hodnoty. Ako upozorňuje István Mészáros, nie je rozhodujúce, či k privlastňovaniu nadpráce dochádza politickou, alebo ekonomickou cestou, nadhodnota je špecifický spôsob privlastňovania, charakteristický pre kapitalizmus. Už Marx vedel, že systém objektívne nemôže fungovať iným spôsobom, takže „kapitalista vzbudzuje úctu len ako zosobnenie kapitálu“.¹⁸ V súčasnosti existuje viac podôb personifikácie kapitálu, než ako mohol poznať Marx, a v rámci globálnej krízy môžu vznikať aj jej nové netradičné podoby. Podľa I. Mészárosa v dôsledku všadeprítomnosti kapitálu musí zásadná spoločenská transformácia dôsledne odstrániť kapitál zo všetkých oblastí spoločenského života, preto treba v mene projektu socialistickej budúcnosti urobiť nevyhnutné opatrenia „proti návratu personifikácií kapitálu v akejkoľvek novej podobe“¹⁹. Podstatné je, že negáciu pracovnej teórie hodnoty možno dosiahnuť výlučne prostredníctvom radikálnej socialistickej transformácie. V tomto zmysle možno chápať známu tézu z *Manifestu* o samospráve združených výrobcov, presnejšie o združení, v ktorom slobodný rozvoj každého jednotlivca je podmienkou slobodného rozvoja všetkých.

Práve táto otázka, ako to urobiť, aby vysoko sofistikovaná ekonomika fungovala na inej báze ako funguje globálny kapitalizmus, je zásadnou otázkou akejkoľvek snahy o zásadnú transformáciu, či už evolučnú alebo revolučnú. Na riziko revolučnej vojny adekvátne upozorňuje vo svojich scenároch globalizácie Egon Bondy. Došlo by k zničeniu ekonomickej základne spoločnosti a zároveň ekologickému i demografickému kolapsu. Poukazuje na to, že moderná spoločnosť nemôže fungovať bez vysoko kvalifikovaných odborníkov, zatiaľčo zbedačená masa by uprednostnila pomstu a okamžitú saturáciu. Za optimálny variant socialistickej globalizácie považuje prevzatie moci zvnútra kvalifikovanými profesionálmi, ktorí by odstránili malú skupinu svetových vykorisťovateľov.²⁰ Tento problém by dokázal

¹⁴ MARCUSE, H.: Jednorozměrný člověk. Praha 1991.

¹⁵ BECK, U.: Vyčítali rodičom: Ako ste mohli? In: *Sme* (denník), Fórum 12. 9. 2009.

¹⁶ MÉSZÁROS, I.: Socializmus nebo barbarství. Od „amerického století“ ke křižovatce dějin. Praha 2009, s. 11.

¹⁷ Ibidem, s. 51.

¹⁸ Ref. 4, s. 600.

¹⁹ Ref. 12, s. 84.

²⁰ BONDY, E.: O globalizaci. Brno 2005, s. 86-103.

vyriešiť uvedomelý revolučný subjekt (trieda *pre* seba); lenže ak sa Marx nemýlil v tom, že kapitalizmus rozkladá buržoáziu, mýlil sa v tom, že si myslel, že rab *musí* zvíťaziť: kapitalizmus totiž rozložil aj proletariát. Ak sa konštituuje nová trieda, ide o „triedu transnacionálnych kapitalistov“ (W.Robinson), ďalej v dôsledku demontáže sociálneho štátu sa formujú nízkonákladové stredné vrstvy spolu s tými, čo si ešte udržali zamestnanie, pričom často ide o tzv. „prekérnu“ prácu, mimo ostáva „podtrieda“ alebo „vylúčení“.

Americkí neomarxistickí ekonómovia Foster a Magdoff sa nespoliehajú na moralizmus, ako čeliť parazitickému finančníctvu: explozívny rozvoj finančníctva zhruba od 60. rokov vo vyspelých ekonomikách, je „*symptómom dlhodobej tendencie ku stagnácii, ktorá spočíva vo všeobecnom charaktere akumulácie v podmienkach monopolno-finančného kapitalizmu*“²¹. Zrušenie zlatého štandardu krytia dolára v roku 1971 korešponduje so začiatkom súčasnej krízy, ktorá dospela do štádia, keď iba 0,5 % peňazí vo svetovom obehú sa viaže na fyzickú ekonomiku, kým 99,5 % sú vlastne peniaze zbytočné, lebo nie sú kryté komoditami. Na tomto mieste je vhodné pripomenúť Marxov všeobecný vzorec kapitálu. Obeh tovaru je východiskom kapitálu. Bezprostredná forma obehu tovarov je T-P-T (predaj pre kúpu), popri tejto forme však nachádzame aj druhú P-T-P' (premena peňazí na tovar a spätná premena tovaru na peniaze), kúpa pre predaj, tieto peniaze sa stávajú kapitálom. „*Jednoduchý obeh tovarov – predaj pre kúpu – slúži ako prostriedok konečného cieľa, ktorý je mimo obehu: privlastnenie užitočných hodnôt, uspokojenie potrieb. Naproti tomu obeh peňazí ako kapitálu je sám sebe cieľom, pretože hodnota sa zhodnocuje len v rámci tohto neustále sa obnovujúceho pohybu. Preto pohyb kapitálu nepozná hraníc.*“²² Foster a Magdoff, ktorí oponujú neoliberalnej dogme, hovoria, že z Marxovej formuly zostal len vzorec P-P', teda systém, v ktorom peniaze plodia ďalšie peniaze bez akéhokoľvek vzťahu k materiálnej výrobe.²³ Považujú za nevyhnutné vytvorenie rozumnejšieho spoločenského usporiadania, aby „*ľudský rod získal kontrolu nad svojou bytostne politickou ekonomikou a nahradil terajší kapitalistický systém niečím, čo dosahuje štandardy autentickéj politickej a ekonomickej demokracie; tým, čoho sa súčasní vládcovia sveta najväčšmi obávajú a čo najhlasnejšie znevažujú ako «socializmus»*“²⁴. Hoci miera zisku v reálnej ekonomike klesá, zisk môže neprímerane narastať v rámci finančných trhov, pravdaže, pokiaľ „bublina“ nespľasne: v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia to bola bublina úverov na nákup akcií, na sklonku storočia známe hypotekárne úvery. V novom svetle sa tak javí problém oprávnenosti úroku: ako je známe, biblia úrok odmieta, čo potvrdil T.Akvinský, nárok na úrok sa akceptuje až v kalvinizme. Úrok je prostriedkom exponenciálneho narastania množstva peňazí v obehú. Napríklad pri pôžičke 100€ pri 5% úroku sa vymáhaná suma zdvojnásobí za 20 rokov, za 100 rokov by sa splatenie istiny rovnalo 500€ + zaplatené úroky 400€. Na druhej strane, negácia úroku v podmienkach, kedy finančné nástroje majú indikovať efektívnu alokáciu zdrojov, vedie k nehospodárnemu vynakladaniu kapitálu, o čom sa presvedčili v ZSSR, kde bol úrok obnovený v ére „reálneho socializmu“. Marx mal pravdu v tom, že cieľom ekonomiky nebude zisk chápaný ako „rozmnoženie peňazí donekonečna“.

Riešenie transformačnej krízy teda vyplýva z hľadania takej alternatívy globalizácie, ktorá by spĺňala parametre trvalej udržateľnosti pozemskej civilizácie v najširšom zmysle

²¹ FOSTER, J. B. – MAGDOFF, F.: *Velká finanční krize*. Příčiny a následky. Všeň 2009, s.20.

²² Ref. 4, s. 162.

Marx sa v poznámke pod čiarou odvoláva na Aristotelovo rozlíšenie medzi ekonomikou (práve bohatstvtvorvia statky užitočné pre domácnosť a štát) a chrematistikou (umenie robiť peniaze, obeh je zdrojom bohatstva). „*Zamieňanie obidvoch foriem, ktoré sa navzájom prelínajú, vedie niektorých ľudí k tomu, že za konečný cieľ ekonomiky považujú zachovanie a rozmnoženie peňazí donekonečna.*“

Ibidem, s.163.

²³ Ref. 16, s. 133.

²⁴ Ibidem, s. 139.

slova. Harris J. považuje priepasť medzi nacionalizmom a globalizáciou za ústredný spoločenský konflikt v celosvetovom meradle, predkladá tri alternatívy novej budúcnosti. Podľa prvého scenára globalizácia skolabuje, výsledkom bude svet určovaný reakčným nacionalizmom, fundamentalistickými teológiami a zrútením životného prostredia. Druhý scenár charakterizuje obdobie dlhodobej stability, periodické krízy sú riešiteľné prostredníctvom inštitucionálnych štruktúr a vzťahov, pôsobiacich v rámci doby nadnárodného kapitalizmu. Ako tretí Harris prezentuje scenár ľudskej solidarity a rovnosti ako boj proti všetkým podobám ekonomického vykorisťovania, sociálnej diskriminácie a politického útlaku. Žiaducu budúcnosť možno dosiahnuť prostredníctvom hnutí a teda miliónov aktívnych občanov, ktorí sformujú ekonomické a inštitucionálne alternatívy proti hegemonii kapitalistickej globalizácie. Odvoláva sa na známe myšlienky A. Gramsciho o triednom konflikte ako konflikte kultúrnych hegemonií, pretože aj upadajúci systém sa môže úspešne držať pri moci, ak nebude vystavený konfrontácii s protihegemonistickým hnutím, schopným predložiť konkrétne riešenia a vízie na inštitucionálnej úrovni.²⁵

Americký ekonóm Robert Reich, ktorý pôsobil vo vládnej funkcii v ére prezidenta Clintona, používa termín *superkapitalizmus*. Podnetné na jeho koncepcii okrem iného je, že prekonáva ideologickú demonizáciu nadnárodných spoločností, ktoré dnes pôsobia v rozptýlenej podobe na celej planéte a ich záujmy sa nedajú v plnom rozsahu redukovať na záujmy amerického impéria. Tento superkapitalizmus bol podmienený nástupom nových transportných a komunikačných technológií, pôvodne určených na boj v studenej vojne. Ide o posun moci v prospech spotrebiteľov a investorov; ide o nové štádium odlišné od „demokratického kapitalizmu“ kolektívneho vyjednávania v 50. a 60. rokoch.²⁶ Práve v 70. rokoch sa veľké firmy stali do značnej miery súťaživejšími, globálnymi a inovatívnejšími. V úlohe spotrebiteľov a investorov sa ľuďom darilo podstatne lepšie, ale v úlohe občanov usilujúcich o všeobecné dobro stratili pôdu pod nohami. Inštitúcie, ktoré mali vyjednávať o rozptyle bohatstva a chrániť spoločné hodnoty občanov, začali sa strácať (vrátane odborov). Superkapitalizmus teda nahradil demokratický kapitalizmus, čím sa narušila rovnováha medzi kapitalizmom a demokraciou. Reich si nemyslí, že nadnárodné korporácie totálne ovládli ekonomiku i politiku v tom zmysle, že by mohli ovládať svet v záujme vlastníkov. Aj nadnárodné spoločnosti totiž disponujú menšou ekonomickou mocou než v minulosti a súťažia medzi sebou oveľa vehementnejšie.²⁷ Kríza demokracie znamená, že víťazia túžby spotrebiteľov a investorov, pričom hodnoty občanov, ako ekonomická efektívnosť, sociálna rovnosť, spoločenstvo, životné prostredie, bežná slušnosť, nenachádzajú efektívne spôsob vyjadrenia okrem kritickej rétoriky.²⁸ Vzťah medzi kapitalizmom a demokraciou by sa mohol zmeniť, najprv však treba opäť vytýčiť a strážiť hranicu medzi nimi, americké a európske zákony by, napríklad, mohli kontrolovať správanie veľkého počtu globálnych korporácií, tlak súťaživosti totiž bráni, aby spoločnosti zohľadňovali sociálne ciele.²⁹ Účelom kapitalizmu je prospech spotrebiteľov a investorov, účelom demokracie je umožniť ciele, ktoré by sme nemohli dosiahnuť ako jednotlivci. Korporácie by nemali podporovať politické aktivity, pretože jedine ľudia (občania) sú oprávnení podieľať sa na demokratickom rozhodovaní, a teda niesť zodpovednosť za ochranu demokracie.³⁰ Východisko z krízy je v tom, že vytýčenie hranice medzi ekonomikou a politikou umožní posilniť demokratickú participáciu občanov v

²⁵ Ref. 2, s. 198 – 199.

²⁶ „Superkapitalizmus sa nezastavil na umelej hraničnej čiare medzi ekonomikou a politikou. Cieľom modernej korporácie, ku ktorému nabádajú spotrebiteľia a investori, je urobiť všetko možné na získanie súťaživej výhody. To znamená vstúpiť na akékoľvek bojisko, kde je takýto zisk možný.“

REICH, R.: *Supercapitalism. The Battle for Democracy in an Age of Big Business*. Cambridge 2008, s. 143.

²⁷ ¹ Ibidem s. 7, 10.

²⁸ I.c., s. 89, 99.

²⁹ I.c., s. 169 – 170.

³⁰ I.c., s. 223 – 225.

globálnom meradle³¹. Nádej môže spočívať v globálnej angažovanosti, hnutie alternatívnych globalistov však ťažko môže vytvoriť protiváhu triede transnacionálnych kapitalistov, ktorá sa už etablovala ako „trieda pre seba“; tým však na seba berie globálnu zodpovednosť. Analytik „supertriedy“ D.Rothkopf píše o „neliberálnych trhoch“: ide o zavedenie trhových princípov bez patričnej podpory kultúry podnikania resp. kultúry, podporujúcej skutočnú rovnosť príležitostí i práv; takéto systémy síce budú vyzerať ako slobodný trh, ale budú značne neefektívne a nespravodlivé.³² Veľká zodpovednosť spočíva na globálnych mocenských elitách: ak budú svoj vplyv využívať na vytvorenie takých pravidiel fungovania globálneho systému, ktoré prehĺbia existujúce nerovnosti a ak bude globálny systém kričľavo nespravodlivý ako ten dnešný, kríza je prakticky nevyhnutná. Elitám pripisuje „sklon preháňať“, na čo v dejinách vždy doplatili; pokiaľ si uvedomia, že je v ich vlastnom záujme skončiť s praktikami, ktoré bohatým a mocným poskytujú všetko už dnes a chudobným ponúkajú iba sľuby vzdialenej budúcnosti, môžu sa vyhnúť osudu minulých elít, ktoré na svoju chamtivosť, necitlivosť a krátkozrakosť doplatili.³³

Marx svojho času presvedčivo dokázal, že systém nemôže inak fungovať ako v podobe celosvetového trhu, pričom kapitalizmus má v sebe zabudované imanentné interné sebadeštrukčné mechanizmy, takže jeho rozvojová trajektória, t. j. narastanie investícií do konštantného kapitálu, zároveň z dlhodobého hľadiska reprodukuje jeho fatálne protirečenia. Zásadné protirečenie, vyplývajúce z toho, čo je aj podľa Marxa historickou zásluhou kapitalizmu, totiž napredovanie výrobných síl, zostáva nevyriešené; dosiaľ ho prekrývala koncepcia sociálneho štátu doma a vývoz extrémnej nerovnosti do tzv. tretieho sveta. Mészáros upozorňuje, že ľudstvo sa nachádza v tretej, potenciálne najnebezpečnejšej fáze globálneho hegemonického imperializmu³⁴, jedinou alternatívou proti totálne autoritatívnej a extrémne násilnej svetovláde je „socialistický spôsob spoločenskej metabolickej reprodukcie“. V súčasnosti k privlastňovaniu nadpráce dochádza politickou cestou v čínskom systéme, ktorý by mohol byť úspešnejší než západný kapitalizmus, založený na základe pluralizmu kapitálov. Ani optimistický scenár sociálnej demokracie však nerieši otázku, ktorá sa bude pripomínať čoraz naliehavejšie – zásadnú kvalitatívnu premenu celého spoločenského systému. Ako hlboko zasiahne súčasná transformačná kríza, či sa ju podarí zvládnuť na úrovni štrukturálnych zmien a na systémovej úrovni dôjde k dočasnej stabilizácii, alebo si vynúti zmeny na systémovej úrovni, pričom ich priebeh bude do značnej miery emergentný, nedá sa dnes jednoznačne predvídať, obe alternatívy sú otvorené. Atribút dočasnosti vo vzťahu k systémovej stabilizácii je relevantným parametrom preto, lebo ekonomický systém kapitalizmu, založený na trvalom extrémnom plytvaní, je v jeho doterajšej podobe tak či onak trvale neudržateľný.

Marx, ako je známe, podrobne analyzoval ľudskú prácu ako rozhodujúci sociokultúrny faktor, pričom svoju politickú ekonómiu začínal charakteristikou výmeny látok medzi človekom a prírodou a nadväzne analýzou deľby práce. Všeobecné ignorovanie Marxa od 90. rokov minulého storočia z ideologických dôvodov sa počas ekonomickej (a v širšom zmysle

³¹ „Podnikatelia sa v nemilosrdnom boji pokúsia zmocniť sa všetkých mocenských pák,“ vystríha Robert Reich v rozhovore s Jeanom-Marcom Vittorim. Podľa neho vznikol narastajúcou konkurenciou v posledných rokoch akýsi „superkapitalizmus“, čo malo za následok rozpojenie kapitalizmu a demokracie. „Vždy sme si mysleli, že kapitalizmus a demokracia robia pokroky ruka v ruke. Ale za posledných tridsať rokov kapitalizmus zosilnel a demokracia zoslabla. Demokracia čoraz menej zodpovedá potrebám občanov. V skutočnosti je kapitalizmus počiatočným predpokladom demokracie. No obrátene to neplatí. Čína vyvíja novú formu kapitalizmu, veľmi autoritársku. Ak si nedáme pozor, skončíme podobne. Superkapitalizmus bude prevládajúcou formou spoločenskej organizácie.“

– ³² ROTHKOPF, D.: *Supertřída*. Jak globální mocenská elita přetváří svět. Praha 2009, s.81..

³³ Ibidem, s. 317,319.

³⁴ Ref. 12, s. 69, 64.

Táto fáza sa začína od štrukturálnej krízy kapitálového systému v 70. rokoch a znamená formovanie „univerzálnej hierarchickej politickej štruktúry pod «globálnou nadvládou» kapitálu a pod záštitou jedinej globálnej veľmoci“.

Ibidem, s. 45 – 46.

spoločenskej) krízy ukazuje ako negramotné, hoci Marx vnímal vzhľadom na realitu doby ekonomickú krízu ako krízu z nadvýroby. Ak ide o spôsob tvorby bohatstva danej civilizácie, platí zákon klesajúcich hraničných výnosov: od určitého bodu každá nasledujúca jednotka vložená do vstupu prináša menší prírastok produkcie (výkonu) pri výstupe ako predchádzajúce, takže od určitej chvíli pri dodatočných jednotkách na vstupe klesajú prírastky výstupu. Tento zákon môže vysvetliť zánik civilizácií (napríklad Rímskeho impéria), keď už nemohli udržať dosiahnutú úroveň komplexnosti; klesajúce hraničné výnosy si vynútili úsporný proces čiže kolaps, pod čím sa rozumie návrat do normálneho stavu nižšej zložitosti („barbarstva“).³⁵ Známy nekonformný filozof Slavoj Žižek formuluje štyri aktuálne spoločenské angatonizmy: hrozbu ekologickej katastrofy, neadekvátnosť pojmu súkromného vlastníctva vo vzťahu k tzv. „duševnému vlastníctvu“, socioetické dôsledky využívania nových vedecko-technických výtvarných (biogenetika) a napokon vytváranie nových foriem apartheidu, múrov a slumov. Mali by sme kvalitatívne rozlišovať medzi štvrtým antagonizmom – priepasťou, ktorá oddeľuje Vylúčených (excluded) od Zaradených (included) - a ďalšími tromi antagonizmami: výlučne spolupatričnosť s vylúčenými oprávňuje podľa Žižeka používanie termínu „komunizmus“.³⁶ Ak má pozemská civilizácia prežiť, musí sa zbaviť *fikcie* trvale neudržateľného ekonomického rastu a nastaviť udržateľné parametre novej civilizačnej paradigmy, ktorá sa nemusí a možno ani nebude nazývať „socializmus“, možno ju napríklad označiť ako „globálna spravodlivosť“. Marxa by sme nemali vťahovať do úlohy proroka zániku kapitalizmu, ale tak isto nie je jediným jeho kritikom a mohol sa aj myliť, nemohol v plnom rozsahu predvídať evolúciu postkapitalizmu. Na druhej strane však Marxova kritika tohto systému je stále inšpiratívna a v zásade platná napriek obmedzeniam použitej hegeliánskej dialektickej metódy. Kapitalizmus na rozdiel od jeho apologétovej nepovažujeme za večný a nemenný spoločenský systém, dokonale prispôsobený ľudskej prirodzenosti, rovnako ako takým nebol feudalizmus založený na dedičných privilégiách; veď tézu, že moc panovníka pochádza z moci božej, vyvrátili osvietenci ani nie pred tromi storočiami, spoliehajúci sa na to, že viditeľnú ruku panovníka nahradí neviditeľná ruka trhu, lež ani táto „istota“ neplatí absolútne.

Príspevok v monografii Peter Dinuš a kolektív: MARX A SPOLOČENSKÉ ZMENY PO ROKU 1989 Vyd. Veda 2010)

³⁵ TAINTER, J. A.: *Kolapsy zložitých spoločností*. Praha 2009. Zásadný rozdiel je medzi kolapsom Západorímskej a Východorímskej ríše. *Kolaps* nastáva a môže nastať len v mocenskom vákuu (Západ), kde neexistuje konkurent, ktorý sa územne rozšíri a ujme sa správy, čo môže mať za následok *pomalú dezintegráciu* (Východ). Ibidem, s. 264-265]

³⁶ ŽIZEK, S. : *First as Tragedy, Then as Farce*. Verso London - New York 2009.